

Gyarmati György

Búcsú Ormos Máriától

(1930–2019)

Terjedelmes életművet maga után hagyó tudósról többnyire szakmai munkássága időtálló részének összegző méltatással szokás megemlékezni. Két okból sem követem ezt a tradíciót. Egyrészt azért nem, mert a búcsúzásra most összesereglettek többsége ismeri – alkalmasint nálam behatóbban – a teljesítményt. Másrészt azért nem, mert három éve sincs, hogy Mária közreadta élete és pályája – rögzítésre érdemesnek gondolt – emlékeit,¹ s ebben tömören bár, de rendre kitért könyvei születésének körülményeire, esetenként „historiográfiai” kontextusára is. Így akár utólagos opponenciának tűnhetnek ezek sorra vétele. Ráadásul a művek – a tényanyagot túl a szellemiséggel – velünk maradnak. Csak a korpusz követi a sokaságot a nagy kétség rejtekébe.

Ez alkalommal – a zord időket élő akadémiai helyszín ellenére² – nem a tudós társaság szakmai diskurzusára sereglettünk össze. Arról essék szó, ami nem feltétlenül marad fenn nyomtatásban, vagy a Debrecen–Szeged–Budapest–Pécs–Budapest karrierstációk intézményi irathagyatékában. Elkezdhetjük ezekhez hozzáilleszteni a kortársi emlékezetben őrzött oral historyt.

Magam a számára megadatott „emberélet útjának felén” ismerhettem meg, az 1970-es évek közepén. Jóval túl volt a debreceni Szabó István iskola ellehetetlenítési időszakán, ami – a Rákosi-korszak derekán – pályakezdésére esett. Túl volt három és fél éves „vendégszereplésén” a szegedi katedrán, ahonnét a forradalmat követő tisztogatás idején, 1957 elején olyan káderlappal menesztették, hogy értelmiségi munkakörben alkalmazása a továbbiakban tilalmas. 1963-ban – a „nagy amnesztia” oldalvizén – ő ebből a politikai karanténból szabadult, s Ránki György invitálása nyomán lett főállású kutató az MTA Történettudományi Intézetében.

Egy bő évtized múlva már a szakma jegyzett, beérkezett historikusai között tartották számon. A velem együtt akkortájt az Intézetbe érkezett csikócsapat számára a „két lábon járó kötelező irodalom” egyike volt. A Máriával egyidős Berend T. Iván visszaemlékezése ugyanezen időszakra teszi annak

a szűkebb, kollegiális-baráti társulásnak a működését – Ránki Györgyöt, Laczkó Miklóst, Hanák Pétert és Ormos Máriát sorolva ide –, akik egymás elkészült kéziratát mintegy „előolvasó műezzinként” ismerhették meg a lektori-kiadói procedúra előtt. Az már munkásságához kapcsolódó finom tudománypolitikai adaléknak is tekinthető, hogy a nyolcvanas évek elején készülő „Trianon”-könyvét³ az Intézet öndokumentáló munkaterveiben jobbnak látták továbbra is a „Franciaország és a Dunamedence világháborúk közötti kapcsolata” címszó alatt szerepeltetni. Ennyiben Trianon – éppúgy, mint a magyarországi vészidőszak (holokauszt) oknyomozó története – valóban csak a nyolcvanas évektől vált akadémiker pedigréjű kutatási tematikává.

De ekkor – húszévesnyi „kötöttfogású szabadúzás” után – már útban volt Pécs felé, hogy ott a fővárosinál is hosszabb időre telepedjen le. S ha már arra vitte a sors, kitarthatóan munkálkodott azon, hogy a rektori stallum mellett a bölcsészettudományi kar újraalapítójaként legyen részese az integrált universitássá válásnak. Azt hiszem, visszajutott hozzá: nem rektorsága, hanem beugró – megbízott „válságkezelő” – dékánága után illették a bölcsészkaron Vaslady jelzővel is. Ennek mindennapi praxisát a doktori iskola szakbizottsági üléseinek látogatásával próbálom feleleveníteni. A jól időzített, de rezzenéstelen arccal elejtett időnkénti pikírt kiszólások nélkülözhetetlenek voltak, hogy bírjuk az alkalmaként hosszúra nyúló fejlesztő tréninget. Közben fogalmazódtak meg az értékelő mondatok egy-egy doktori – annak szánt – munka, habilitációs pályázat befogadásáról, prolongálásáról vagy elvetéséről. Ebben legfeljebb annyi volt a feminin jellegzetesség, hogy – a szakmai igényességből egy jótányit sem engedve – tapintatosabban válogatott a magyar nyelv kellően gazdag értékelő-elemző szókészletéből. Ám így is pontosan kalibrálható volt, hogy – egy mindig képlékeny, szűk tartományban – hol lehet és hol kívánatos elválasztani az ocsút a búzától. Ilyen értelemben „kettő az egyben” történettudományi doktori iskola kezdett működni a

Foto: Kőhányai János

pécsi bölcsészkaron. Az egyik, amit közösen tartottunk a hozzánk felvetteknek, a másik – nem nyilvános – pedig az, amit a szakbizottsági ülések keretében Ormos Mária tartott a doktori iskola fiatalabb tanári karának.

A Pécsen töltött évtizedekről egy másik mozzanatra azért térek ki, mert említetlen maradt memoárjában. Ennek hívszóva a könyvtárgyarapítás. Lankadatlan figyelmet fordított arra, hogy a külföldi történelmi szakirodalom – mindenekelőtt az újabb forráskiadványok – mielőbb kézbe vehetők legyenek a változó szervezeti rendben működő intézeti-kari-egyetemi bibliotékában. Ekkoriban is gyakori külföldi – főként német, olasz és francia – konferenciajárásainak ez volt az egyik „mellékterméke”. Tanárként újíttotta fel a sok évszázados deákos peregrinációtradíciót. Saját könyvtárát nyugdíjba vonulása, illetve újabb Budapestre költözése nyomán hagyományozta a pécsi egyetem könyvtárára.

A nyugdíj korántsem jelentette azt, hogy szürkeállományát is penzionálta volna. Professzor emeritaként – a legutóbbi három évet leszámítva – ugyanolyan aktív volt, mint korábban. Hasonló intenzitással maradt jelen a történetírók könyvpiacán is. Az ezredforduló óta eltelt közel két évtized alatt újabb 11 munkával gyarapította autobiográfiáját, úgy, hogy memoárját, munkái külföldi megjelenését, valamint a Kossuth Kiadó által gondozott élet-

műsorozat újrakiadásának eddig közreadott kötetit most nem számítom ide.

Ezen időszakból is csak egy „személyeskedő” mozzanatot eleveníték fel. Nyár volt – azt hiszem, a Közép-Európa-kötet szövegezésével bíbelődött –, midőn egy korántsem vakációs e-mail tűnt fel a számítógépen. Cserélhetnénk-e eszmét – by mail – néhány öt foglalkoztató témáról. Sietek hozzátenni, hogy kezdettől e drótposta-konzultáció címzettje/meghívottja volt Hahner Péter és Harsányi Iván is a pécsi brancsból. Ő szerveálta labdákat. Mit kezdünk történetileg nézve a különböző európai régiókkal? Centrum és periféria váltakozása a glóbuszon térben és időben; a modern kori parlamentarizmus és demokrácia defektjei; *longue durée*, avagy a politikátörténeti idő töredezettsége és a társadalomtörténet relatív folyamatossága. S ezek régiókként eltérő mozaikossága. Mondhatnám, hogy egy „több szem – több szürkevaktság” (ön)kontrollnak, egyúttal nyári történetstábornak lettünk részesei. Ám alig hiszem, hogy érdemben sikerült volna összevarnunk azokon a pontokon, ahol a Braudel – Le Goff-vitát a köztes-európai térségre transzponálva gondolta végig; ideértve az idehaza akkortájt lecsengőben levő historikus-publicisztikus „Közép-Európa-reneszánszt”, szkepszissel adózva a *regionalis identitásnak*, s újragondolandónak véelve a *regionalis entitás* történeti mibenlétét is.⁴

Egy szempontból valóban műfajt váltott Ormos Mária történetmesélése. Elhagyta a fokozatszerzési ambícióval készülő munkáktól rigorózan elvárt „önagyon-lábjegyzetelést”, amihez gyakorta társítják a szakmai hitelesség aládúcolását szolgálni hivatott aktuális „sztárszerzők” kellő mennyiségben való felsorakoztatását. Ehelyett jókedvvel írta – a politikátörténetnél egyre tágabb horizontú – új tematikájú munkái sorát, az angolszász historiográfiából ismerhető esszére váltva úgy, hogy az ismeretszerzés mellett/közben olvasmányélményt is kínál. Itt megint nehéz kihagyni egy visszatérő disputát a hazai tudományos minősítési rendszerről. „A teljesítmény, s annak minősége alapján mérícskélés nélkül is számon tarja minden szakma, hogy ki tartozik valóban a »céhbe«. Nem vettem észre, hogy az osztrák történetírás színvonala romlott volna attól, hogy ők máig mellőzik ezt a mesterkelt tudománymetriai hókuszpókuszt. Számosan vannak, akik a követelmények fölötti mérőszámokat is képesek produkálni, ám éppen habitusuk alapján nem hiányolnám őket a tudósok klubjából. Az igen/nem gombnyomásban mindig benne van egy jó adag szubjektívizmus is, így időnként arra érdemesek is fennakadnak a szűrőn. Mondjuk, épp a minősítők egy részének habitusa okán.” Bár ez a

Pécs–Pest közötti autóutakon éppúgy hallható volt tőle, mint a Victor Hugo utcai nappaliban, mégiscsak „egy forrás, nem forrás!” – mondhatná erre a Máriával egy évjáratú, mindmáig közöttünk élő történész kortársa. De önteltség lenne azt hinnem, hogy fentebbi véleményét csak velem osztotta meg.

Ormos Mária teljes életet élt. Már amilyen teljesség „a szélsőségek korában” (E. Hobsbawm), egy „kegyetlen évszázadban” (R. Conquest) – a vasfüggönyön innen – megadatott. Élete első húsz évében felcseperedett egy debreceni civis-polgári környezetben, s – úgy tűnik, hogy – a háború utolsó évének menekülő, bujkáló megpróbáltatásai nem hagytak maguk után észrevehető poszttraumás stresszt. Veszületett adottságait számára természetesnek tűnő rádolgozással kondicionálta odáig, hogy „észrevétesse” magát környezetében, akár mint diák, akár mint jó képességű és jó munkabírású történész-novíciá. A következő bő évtizedben volt alkalma megtapasztalni, hogy egy, a társadalom egészét cselédsorba oktroyáló diktatúrában igencsak törékeny-romlékony az egyéni kiválóság árfolyama. Mindezek után, részben a terroruralom autoriter irányba mozdulása, részben Fortuna és Klió kegyelmi pillanatban történt pókerpartija segítette vissza tanult szakmájához. Innentől mondhatni kiegyenesedett a pálya. Húsz év a szakma központi műhelyében, majd újabb húsz, illetve – aktív emeritásával együtt – harminc év egyetemi professzúra. Szakterületének a nobilisek között számon tar-

tott művelője lett, tanárként pedig – tudása respekálásán túl – irigylésre méltóan sok tanítványból verbuválódott holdudvara, alkalmasint akár barátságig menően. Mondhatnám, Pécsett nem csupán iskolát, hanem új családot is gründolt környezetéből.

Egy alkalommal szóvá tettem, hogy memoárja – *Remények és csalódások* – címéhez képest a második vonulat erősen foghíjas: szinte senkit nem említ azok közül, akik keresztbe tettek neki. A válasz. „Azok azzal bűnhődnek, hogy még csak említésre sem érdemesítettem őket. Nevük sem marad fenn a krónikában.” De őt ismerve – ha odatúlról visszaszólhatna –, azt hiszem, most enyhén kaján ábrázattal mondaná: hagyjuk a szócséplést és menjünk egy pohár vörösborral koccintani – lehet villányi nedű is –, ha már elpuskázta a sors, hogy 90. születésnapján megköszönthessük.

JEGYZETEK

- 1 Ormos Mária: *Remények és csalódások*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.
- 2 Az MTA székházában mintegy kétszázan jöttek össze – kollégák, barátok, tisztelők – 2020. január 6-án, hogy búcsút vegyenek a 90. életévében eltávozott történész-akadémikustól.
- 3 Ormos Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- 4 Ormos Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

Az egykori MTA Történelemtudományi Intézet a Várban, ahol megismerkedtünk